

האדמו"ר החסידי הישיש שדיבר באידיש רומנית כבדה ובקושי ידע עבר

אמת ליעקב חסד לאור

"הדבר שהכי ריגש אותנו היה לראות את הילדים מקבלים עול מלכות שמיים בקריאת שמע. זה היה בעיניו השיא. התיקון לשממה הנוראה שראה אני לפני עשרות שנים" • שיחה מאלפת עם הרב יעקב פרנקל, האיש שהחזיק במושכות הקירוב של האדמו"ר מסקולען זצ"ל ובני ברק במשך עשרות שנים והציל עמו אלפי נפשות של ילדים רבים

חזר ויצמן

ציילומים: שוקי לרר; באדיבות המרואייין

"כבוד הבנים בני, והבנות בנותי שיחיו, החרוטים על לוח לבבי ברגשי אהבה עזה ונאמנה לעד ולעולם. אבקש אתכם מאד ברגשי אב נאמן המסור לכולכם בכל לב ונפש, אנא השתדלו להתנהג תמיד בדרך התורה והיראה ובקדושה ובצניעות וכפי החינוך הטהור והקדוש שקבלתם אצילנו, ולא לזוז ממנה אף זיז כל שהוא, ועל ידי זה ימשיך הקשר בינינו לעד ולעולמים. ותתברכו ממרומים ברב ברכות להושיע ביישועת עולמים בחיי בני ומזוני רוחי ולא יחסר לכם מאומה וימלא השם יתברך כל משאלות לבכם לטובה עדי מכה בקרוב לקבל פני משיח צדקינו במהרה בימינו אמן.

"דברי אוהבכם באהבה נצחית ומעתיך בעדכם. הק' ישראל אברהם בהרה"צ מוה"ר אליעזר זוסיא זצוק"ל פרטיגול מסקולען".

אצלם במשפחה סדר העדיפויות היה תמיד ברוח כשעסקו בשידוך של האדמו"ר זצ"ל לבתו של הגאון רבי מנחם זאב שטרן זצ"ל, אב"ד ויזאווא ברומניה ולימים רבה של גבעת שאול בירושלים, התעניינה הרבנית שטרן כמה ילדים יש להם, למחותנים. אבי האדמו"ר ענה לה: "יש לי 350 ילדים, ועוד בן אחד מאומץ...". הבן ה'מאומץ' היה כמובן בנו הביולוגי היחיד.

"אגב", מוסיף הרב פרנקל, "היו מאותם ילדים יתומים שהפכו ממש לחלק ממשפחת הרב, ואף שינו את שם משפחתם ל'פורטוגל', כשמו. הוא שמר איתם על קשר במשך עשרות שנים, גם לאחר שהצליח להיחלץ מרומניה הקומוניסטית ולהקים את החצר החסידית שלו בארצות הברית". לימים "ייוולדו" לרבי הזקן מסקולען עוד אלפי ילדים, רובם המכריע בני עדות המזרח. בנו ממלא מקומו, האדמו"ר זצ"ל, "ימשיך את המורשת ויפתח את ה'משפחה' הזו לאימפריה ענקית ובה עשרות אלפי ילדים וילדות, נערים ונערות. לא לכבודו ולא לכבוד בית אבא עשה זאת - מעטים, אם בכלל, מתלמידי 'חסד לאברהם' הפכו לחסידי סקולען. רק למען הצלת ילדי ישראל מציפורני הריקנות החילונית וחיתוכם לחיים של תורה ויראת שמיים. כי אבא הוא אבא. אינו עושה חשבונות של רווח והפסד, אלא משקיע את כל כולו בצאצאיו מבלי לצפות לשום תמורה. רק מי שרואה בחניכי

שאני מבקש מהרב יעקב פרנקל לתמצת לי בכמה משפטים את דמותו של האדמו"ר מסקולען רבי ישראל אברהם פורטוגל זצ"ל, שהסתלק לגני מרומים בשבוע שעבר, הוא מצביע בדממה על המכתב הזה, שתלוי בתוך מסגרת מוזהבת באחד החדרים בביתו. מתחת המילים הרוחות בכתב אשורית מתנוססת חתימת ידו של האדמו"ר זצ"ל, בעט כחול רועד. מעליהן מביטה אלינו תמונה נפלאה שלו, פניו מאירות, מביעות רוח ואהבה עד אין קץ.

המכתב נשלח לפני 15 שנה, בחודש שבט תשס"ד, אל תלמידי מוסדות 'חסד לאברהם' בארץ ישראל. האדמו"ר החסידי הישיש בן ה-80, שדיבר באידיש רומנית כבדה ובקושי ידע עברית, מצא תמיד את הדרך לליבותיהם של אלפי התלמידים שהתחנכו במוסדותיו. שפת הלב אחת היא.

"הוא באמת אהב אותם כאילו היו בניו", אומר לנו הרב פרנקל. "עוד כשהיה עם אביו ברומניה, בימי השואה ולאחר מכן בימי שלטון הקומוניסטים, הם אספו לביתם המוני ילדים יתומים ודאגו לכל מחסורם. האב, האדמו"ר הראשון מסקולען, מסר את נפשו למענם, ובנו היחיד היה יד ימינו. לאותם ילדים הוא סידר אוכל בשפע ומיטות נוחות, והוא עצמו הסתפק בשאריות והלך לישון על הרצפה במטבח. "זה לא היה מקרה חד פעמי, אלא מצב קבוע.

אלפי נפשות נזקפות לזכותו. הרב יעקב פרנקל

הלימודים בחינוך הממלכתי, ואוספים את הילדים והנערים. הם משכו אותם עם ממתקים ופרסים ופעילויות ולמדו איתם הלכות, משניות, קצת חומש. כך הצליחו להקים רשת של עשרות סניפים, שבכל אחד מהם עשרות ילדים שהיו עד אז רחוקים מתורה ומצוות. כשהילדים היו מגיעים לגיל תיכון, הם היו משכנעים אותם ואת הוריהם לרשום אותם לשיבות קדושות. זו הייתה מהפכה עצומה.

"אחרי כמה שנים, כשהאדמו"ר רבי אליעזר זוסיא הגיע לביקור נוסף בארץ, הוא ביקש לעלות לצינון של רבי שמעון בן יוחאי במירון. אבל הוא אמה, 'איך אני יכול לבוא לרבי שמעון בידיים ריקות?!' ואז החליט לפתוח שם תלמוד תורה וישיבה עם פנימייה, במושב מירון עצמו. השליחים שלו הסתובבו בכל אזור הצפון ועברו מדלת לדלת, עד שהצליחו לשכנע כמה עשרות

התורה לשעות אחר הצהריים'. מורים ואברכים נשלחו על ידו לעשרות יישובים בישראל, כמו נצרת, נהריה, עכו, רמלה, לוד, באר שבע, אשקלון, אשדוד ועוד. יישובים שבאותה תקופה לא היה בהם כמעט חינוך תורני. שליחי של הרבי היו מסתובבים שם ברחובות, לאחר סיום יום

אותו תלמיד-לשעבר סירב להשתתף בחגיגת האלימות המשטרתית. "החרדים עשו בשבילי כל כך הרבה, אני לא יכול להרים עליהם יד", אמר

מוסדותיו ילדיו ממש, יכול לכתוב את השורות המרטיטות הללו, באותו מכתב ממוסגר בזהב וכתוב בדם הלב:

"אבקש אתכם מאד ברגשי אב נאמן המסור לכולכם בכל לב ונפש, אנא השתדלו להתנהג תמיד בדרך התורה והיראה ובקדושה ובצניעות וכפי החינוך הטהור והקדוש שקבלתם אצלינו, ולא לזוז ממנה אף זיז כל שהוא, ועל ידי זה ימשיך הקשר בינינו לעד ולעולמים" - - -

מהרחובות אל הישיבות

קשה למצוא בארץ ישראל אדם המזוהה עם המפעל האדיר של 'חסד לאברהם' יותר מהרב יעקב פרנקל, שבמשך עשרות שנים ניהל ברמה את הפנימייה לבנים והתלמוד תורה של סקולען בבני ברק. פרנקל הוא שם משפחה נפוץ למדי, אבל כשאומרים "הרב פרנקל מסקולען" מבינים הכל למי הכוונה. זקנו יורד על פי מידותיו, זיכרונו פנומנלי ומראהו צעיר בהרבה מגילו, עד מאה ועשרים.

איש שיחיו נולד למשפחה ותיקה מהיישוב הישן בירושלים. הוא גדל בשכונת שערי חסד וכשבגר התחנך ביישיבות 'תפארת ציון' ו'חברון'. לאחר נישואיו קבע את מגוריו בבני ברק, בסמוך להוריו רעייתו, שהיו ניצולי שואה מפולין. הוא למד בכולל במשך שנים, ובמקביל החל לפלס את דרכו בתחום החינוך וההוראה, בכמה תלמודי תורה נחשבים בבני ברק.

כשאנחנו שואלים את הרב פרנקל איך הגיע למוסדות סקולען, הוא נוטל אותנו כמה צעדים אחורה, אל הנקודה שבה התחיל הכל. "השלטונות הקומוניסטיים רדפו את האדמו"ר רבי אליעזר זוסיא ואת בנו רבי ישראל אברהם, בגלל פעולותיהם לחנך את ילדי ישראל. האדמו"ר האב נאסר ועונה, אך לאחר שחרורו מהכלא רק הגביר את הפעילות. בשנת תשי"ט אסרו אותו הקומוניסטים שוב, הפעם עם בנו. הם שוחררו כמה חודשים לאחר מכן והורשו לעזוב את רומניה, בדרך נס, ועברו לגור בניו יורק.

"בשנת תשכ"א הגיע הרבי לביקור ראשון בארץ ישראל. לא רבים ידעו, אבל הוא חשב להשתקע פה. כדרכו, הדבר הראשון שהוא התעניין בו היה החינוך. הוא שמע שקיימת שממה רוחנית במקומות רבים, בפרט אצל ילדי העולים שנלקחו לחינוך חילוני. הוא ביקש לראות את המצב בעיניו, ונחרד. 'יש כאן מאות אלפי ילדים שלא יודעים להגיד שמע ישראל', אמר. בו במקום החליט להקים כאן מוסדות חינוך שיצילו את הנפשות הרוכות. התכניות השתנו: במקום לעלות לארץ ישראל ולהקים בה את חצרו, הוא העדיף לחזור לארצות הברית, כדי שיהיה לו קל יותר לאסוף כספים למימון המפעל הכבי. למוסדות הוא קרא 'חסד לאברהם', על שם אביו הרה"צ רבי ישראל אברהם זצ"ל (אשר על שמו נקרא גם נכדו האדמו"ר שנפטר עתה).

"ואכן, הוא חזר לביתו ומיד החל בגיוס נדיבים למשימה הקדושה. השלב הראשון היה 'תלמודי

אבא אוהב. האדמו"ר זצ"ל מרעיף חיבה על ילד

עלי את הניהול".

הת"ת החדש נפתח בסוף שנת תשנ"ג. הייתה זו תקופת העלייה הגדולה ממדינות ברית המועצות לשעבר, והבניין התמלא עד מהרה בילדים מעולי בוכרה, גרוזיה ואפגניסטן. "פתחנו כיתות לימודים לכל הגילאים, מכיתה ב' ועד כיתה ח'. הקמנו במקום אולפן לעברית, כי רוב הילדים בכלל לא הבינו את השפה".

רבים מהתלמידים נשלחו למוסד על ידי הארגונים 'לב לאחים' ו'יד לאחים', אבל המנהל לא התרווח על כיסאו במנוחה. "הסתובבנו בכל הארץ, אב הבית הרב דוד מגער ואני, לאסוף תלמידים. ההורים ששלחו אלינו היו מאושרים. עם כל קשיי הקליטה שלהם, לפחות היה מי

שיטות החינוך הייחודיות של הרב פרנקל עשו פירות, טמנו זרעים והצמיחו שוב אילנות חדשים. הוא העניק לילדים אהבה ללא גבולות, וקיבל מהם מלוא חופניים בחזרה

פרנקל, "ושם העלינו כל מיני רעיונות איך להפעיל את הבניין. בסופו של דבר הוחלט על תלמוד תורה לבנים, עם תנאי פנימייה מלאים, והאדמו"ר הטיל

הורים לשלוח את ילדיהם לפנימייה החדשה. "אחר כך נפתחה פנימייה נוספת, הפעם לבנות, בפתח תקווה. בהמשך היא עברה לרחוב יונה הנביא בבני ברק, ופעלה במתכונת דומה למוסדות 'אור החיים' של הגר"מ פרד"מ זצ"ל. הפנימייה השלישית, לבנים, נפתחה בישוב קדימה שבשרון, ליד נתניה".

תשובת המשקל

מוסדות 'חסד לאברהם' הלכו ושגשגו. בשלהי שנת תש"מ, כשהאדמו"ר רבי אליעזר זוסיא כבר היה חולה וחלש, הגיע בנו רבי ישראל אברהם לביקור נוסף בארץ, כדי להרחיב עוד את המוסדות ולפקח על הפעילות מקרוב.

"ידיד שלי שהיה מקורב אליו הציע לו את שמי וסיפר לו על הרקע שלי בחינוך", משחזר הרב פרנקל. "כך מונית' למפקח ארצי של הת"תים של שעות אחר הצהריים. הייתי נוסע מעיר לעיר, בוחן את הילדים, מעודד את המורים, מטפל בעניינים השוטפים ובודק שהכל מתפקד כמו שצריך".

הרישום לישיבות היה אחד מהמשימות העיקריות של הרב פרנקל. הוא היה עובר בית, נפגש עם הורים ומשכנע אותם. "אתם רואים כמה טוב לילד שלכם עם הלימודים התורניים, כמה הוא מצליח, איך הוא השתנה ונהיה עדין, למה שלא תנסו לשלוח אותו לישיבה? ילמד קצת תורה, יהדות, תהיה לכם נחת ממנו..."

"בשנת תשמ"ב הגיעה מארצות הברית משלחת מטעם האדמו"ר ויצאנו עמם לסיוור בין הסניפים", ממשיך הרב פרנקל בסיפורו. "הגענו לראשון לציון, והמורה שלימד שם סיפר לנו שקמו לו 'מתחרים'. בבניין סמוך הוקם מרכז מיסיונרי, ואנשיו מנסים למשוך תלמידים אליהם. כשחזרו השליחים לאדמו"ר הישיש וסיפרו לו על כך, הוא נחרד. ממש לא הייתה לו מנוחה מזה. מיסיון?! בארץ ישראל! חייבים לעשות משהו. 'כתשובת המשקל נגד זה אני רוצה להקים עוד פנימייה!' אמר.

זמן קצר לאחר מכן, בחודש אב של אותה שנה, הסתלק האדמו"ר רבי אליעזר זוסיא למנוחת עולמים. בנו יחידו רבי ישראל אברהם הוכתר למלא את מקומו. "הוא ראה ברצון של אביו לפתוח פנימייה נוספת, את הצוואה העיקרית שלו", מספר הרב פרנקל. "תמיד הוא אמר, 'הירושה שאבא השאיר לי זה חסד לאברהם'. בניגוד לכל הורה שמוריש לילדיו כסף ונכסים, רבי אליעזר הוריש לבנו רק הוצאות. הוא דגל בשיטה שלא לוקחת כסף מהמדינה, והמימון כולו הגיע מתרומות שאסף האדמו"ר". עתה היה על האדמו"ר החדש להמשיך את התנופה, והמשימה הראשונה הייתה, כאמור, פנימייה חדשה.

בשנת תשמ"ז הונחה אבן הפינה לבניין המפורסם של מוסדות סקולטון בבני ברק, ברחוב עזרא 5. הבניין התמשכה, וחמש שנים לאחר מכן נערך טקס גדול של חנוכת הבית, בהשתתפות האדמו"ר שהגיע במיוחד לשם כך מחו"ל. "בסוף אותה שנה נקראתי אליו לארה"ב", מספר הרב

350 ילדים ונאומי אחד. האדמו"ר רבי אליעזר זאסיא (במרכז)

"אבל דע לך שאם המוסד
היה ממשיך לפעול, הייתי
ממשיך לספק לכם גם בלי
תשלום, כי ראיתי במו
עיניי איזו עבודה מדהימה
אתם עושים עם הילדים"

שדאג לילדים ונתן להם כל מה שהיו צריכים,
בגשמיות וברוחניות."

קשר נפשי עמוק

הפנימייה החדשה בבני ברק הפכה בתוך זמן
קצר לאחד המוסדות המבוקשים בארץ. שיטות
החינוך הייחודיות של הרב פרנקל עשו פירות,
טמנו זרעים והצמיחו שוב אילנות חדשים. הוא
העניק לילדים אהבה ללא גבולות, וקיבל מהם
מלוא חופניים בחזרה.

גדולי הדור הביעו תמיכה נלהבת במוסד. מרן
רבינו עובדיה יוסף זי"ע היה מתרגש מאוד בכל
פעם שעלו אליו עם תלמידי חסד לאברהם, ואף
כתב עבורו מכתבי המלצה נלהבים. גם מרן הגאון
חכם בן ציון אבא שאול זצ"ל ורב העיר עכו הגאון
רבי שלום לופס זצ"ל עודדו מאוד את הרב פרנקל.
אחד הרבנים שדחפו בכל כוחם את הפעילות
היה הגאון רבי שמעון ביטון שליט"א, רבה של
חזרה, יחד עם גיסו הרב משה חיות שליט"א.

עוד קודם לכן, בימים שבהם פיקח הרב פרנקל
על הת"תים של אחר הצהריים, הטריח את עצמו
מרן הגאון חכם יהודה צדקה זצ"ל ממיטת חוליו
כדי לכתוב מכתב המלצה חם. הוא הושיב את
הרב פרנקל בביתו ושוחח עמו ארוכות על משנת
החינוך.

"במשך השנים נוצר גיוון בהרכב התלמידים",
הוא מספר. "לצד העולים, הגיעו אלינו ילדים
שהיה טוב עבורם שילמדו בתנאי פנימייה הרחק
מהבית, וגם ילדים ממשפחות של בעלי תשובה
וממשפחות חרדיות שהתגוררו באזורים חילוניים

OVADIA YOSSEF
RISHON LEZION
AND PRESIDENT OF TORAH SAGES COUNCIL

עובדיה יוסף

הראשון לציון
ונשיא מועצת חכמי התורה

JERUSALEM ירושלים 16.10.16

המלצה

הריני ממליץ בזה עבור מוסדות "חסד לאברהם" בכני
ברק. אשר בצלם יחסיון שמונים תלמידים בן ירבו,
הקונים דעת ויראת ה', ולומדים תורה ומוסר ויראת ה'.
ע"י מתנכים תלמידי חכמים מיראי השם וחושבי שמו.
איישר חילם לאורייתא.

הריני פונה בזה לאחינו בית ישראל לכבד לעזרת
המוסדות הקדושים הנ"ל ולתרומם בעין יפה וברוח
נריכה

וכל העוזרים והתורמים, יזכו לרוב שפע וברכה, לאורך
ימים ושנות חיים, בשובע שמחות וכל טוב.

אברהם יוסף

מובהקים ולא היה להן מוסד חינוכי טוב לשלוח אליו.

"את התלמידים שעמדו לסיים את כיתה ח' עודדנו מאוד להירשם לישיבות, וברוך השם אחחים גבוהים מאוד מהם המשיכו והפכו לבני תורה אמיתיים. עד היום, כמעט כל התלמידים ממשיכים לשמור על קשר עם המורים, גם כאלה שסיימו ללמוד אצלנו לפני 20 שנה. חסד לאברהם נותר חלק מהם, לכל החיים."

תלמיד אחד כזה היה נ', בן למשפחת עולים מרוסיה. האב, מהנדס בכיר במקצועו, היה בעל תשובה, אך האם לא זכתה לכך. במקום מגוריהם לא היה בית ספר תורני. נכנס האב לשר התורה הגר"ח קניבסקי שליט"א והתייעץ עמו מה לעשות בנוגע לחינוך הילד. התשובה שקיבל הייתה חותכת: "תכניס אותו למקום תורה. חסד לאברהם הוא מקום תורה."

"הילד הזה", מתמוגג הרב פרנקל, "היה פאר התלמידים. לפניו לא היה כן ואחריו לא היה כמוהו. אני זוכר אותו עוצם את העיניים ומברך בדבקות לפני כל דבר שהכניס לפה. הוא המשיך כמובן ללימודים בישיבה קדושה, מהטובות בארץ, ושם עלה והתעלה ונחשב לאחד מבחירי התלמידים. עד היום הוא אברך כולל. אבא שלו הרגיש כזו הכרת הטוב אלינו, עד שהמשיך את הוראת הקבע גם אחרי שהבן עזב את המוסד. לאחר חתונתו של אותו בחור, גם הוא התחיל לשלוח אלינו את כספי המעשרות שלו."

"יהי חלקי עמכם"

"אולי תתפלא לשמוע", אומר הרב פרנקל, "אבל גם אלו שלצערנו התרחקו מהמסורת, שומרים על קשר. הם מתקשרים, מזמינים לחתונות. היו רבים שהתנאים הסביבתיים גרמו להם להתרחק בימי נעורם, וכשגברו הם התקרבו מחדש. ראינו שמה שלמדו בקטנותם השפיע עליהם בגיל מאוחר לחזור."

תלמיד אחד כזה, שלמד בפנימייה במירון, בחר שלא להמשיך ללמוד בישיבה, וכשהגיע לגיל 18 התגייס למשמר הגבול. באותה עת היו ההפגנות הסוערות ברחוב בר אילן בירושלים נגד פתיחת הכביש לתנועת כלי רכב בשבתות. שוטרי מג"ב ויס"מ הפליאו את מכותיהם ללא רחם במפגינים החרדים, מדי שבת במשך תקופה ארוכה. אבל אותו תלמיד-לשעבר סירב להשתתף בחגיגת האלימות המשטרתית. "החרדים עשו בשבילי כל כך הרבה, אני לא יכול להרים עליהם יד", אמר. רשויות המדינה הכירו אף הן בעוצמה החינוכית של המוסד. "היה ילד ממשפחת מצוקה שהתפרקה, והאימא הביאה אותו אלינו לפנימייה. אבל האב עשה בעיות, בתואנה שמרחיקים ממנו את הילד ועוד האשמות מסוג הזה. הגיעה אלינו העובדת הסוציאלית שליוותה את המשפחה, לביקור יחד עם האם. הן נעמדו בפתח, אבל הילד המשיך לשבת בצד ולשחק בשלווה. אחר כך, במשרד, העובדת הסוציאלית לא הייתה יכולה לעצור את ההתלהבות שלה.

ובנו רבי ישראל אברהם (שני משמאל) עם יתומי השואה ברומניה

לא לכבוד בית אבא. האדמו"ר זצ"ל בשמחת נישואי אחד מצאצאיו

בית חם לאלפי ילדים. פסיבה בפנימיית 'חסד לאברהם' בבני ברק. משמאל למעלה נראה הרב פרנקל

ממשיך לפעול, הייתי ממשיך לספק לכם גם בלי תשלום, כי ראיתי במו עיניי איזו עבודה מדהימה אתם עושים עם הילדים. מצדי שזה יהיה החלק שלי עמכם..."

אהבת בנים לאניהם

מדי כמה שנים היה האדמו"ר מסקולען מגיע לביקור בארץ. היינו נוסעים עם כל הילדים לקבל את פניו בנתב"ג, מספר הרב פרנקל. הם היו עומדים שם מסודרים בשורות, עם דגלים, ושרים 'צהלי ורוני יושבת ציון' בניגון שהלחין האדמו"ר בעצמו. הוא היה מתרגש מאוד."

בביקוריו של האדמו"ר בארץ היו נאספים אלפי אנשים שביקשו להיכנס אל הקודש ולקבל את עצתו וברכתו. אולם הילדים היו קודמים אצלו לכל דבר. הוא היה עם כל אחד ואחד בניחותא ובסבלנות, מחבק אותם, מיטיב בחיבה את הכיפה שעל ראשו ומתעניין בלימודיו ובצרכיו. הילדים, בתמימותם הטהורה, השיבו לו בפרוטרוט על הישגיהם וקשייהם, והוא היה מחמיא מכל הלב וגם דואג לתקן כל מה שצריך. אם ילד היה מבקש ללמוד בחברותא עם אברך, האדמו"ר היה מורה להשיג לו ולממן את זה מקופת המוסדות.

הוא היה משתתף בכנסים גדולים שבהם היו נערכים מבחנים פומביים, ומעתיר על הילדים

'אני מכירה את הילד כבר הרבה זמן. הוא נואש לחום ואהבה בצורה קריטית. אם אמו ואני עומדות בפתח והוא אפילו לא ניגש אלינו, זה אומר שהוא מקבל כאן אהבה כמו שכבר הרבה זמן לא קיבל', אמרה. בדיון בבית המשפט אחר כך, תמכה אותה עובדת סוציאלית חילונית בכל הכוח בכך שהילד יישאר אצלנו, ובית המשפט קיבל את העמדה שלה."

ולא רק אשת המקצוע שמבינה דבר או שניים בנפש ובחינוך, אלא גם יהודים פשוטים מבחוץ עמדו משתוממים. "יש יהודי ברמת אפעל, חילוני גמור, רחוק מכל דבר של יהדות", מספר הרב פרנקל. "הוא היה סוכן של אחת המחלבות הגדולות וסיפק לנו מוצרי חלב. בשלב מסוים המוסד נקלע לקשיים כלכליים - הרי לא לקחנו כסף מהמדינה אלא התבססנו רק על תרומות - ונוצר חוב של כמה עשרות אלפי שקלים לאותו סוכן. במחלבה כבר לחצו עליו להפסיק לספק לנו, אבל הוא המשיך כדרכו ולא אמר לנו מילה על החוב. לימים, אחרי שהפנימייה בבני ברק כבר נסגרה, פגשתי אותו והתעניינתי האם שילמו לו. 'לא', הוא אמר. 'אבל דע לך שאם המוסד היה

בפעלות קדושים. האב ובנו האדמו"רים מסקולען זצ"ל, לאחר הגעתם לארה"ב

